

NYA AVHANDLINGAR

Magnus Gudmundsson: *Tarot. New age i bild och berättelse*. Carlssons, Stockholm 2001. 176 s., ill. English summary. ISBN 91-7203-415-7.

Magnus Gudmundssons doktorsavhandling, *Tarot. New age i bild och berättelse*, är ett försök att ta reda på vad som döljer sig bakom ett så svårgripbart fenomen som new age. Är new age ett analyserbart empiriskt fenomen eller snarare en idékonstruktion? Efter att ha läst avhandlingen har jag blivit övertygad om att det som döljer sig bakom beteckningen inte riktigt liknar någonting annat, att detta – vad det nu är – nästan verkar vilja vara lite obestämbar och öppet för individuella tolkningar och tillämpningar. Utmaningen att beskriva denna svårfångade företeelse eller utopi, tar sig Gudmundsson an genom att studera en av många praktiker inom new age, nämligen uttolkandet av tarotkort. Avhandlingen bygger delvis på att Gudmundsson själv agerat som klient hos professionella tarotuttolkare. I avhandlingens prolog berättar han om sin erfarenhet av ett möte med en kvinna som uttolkar tarotkort mot betalning i en av Stockholms new age-butiker.

Vid sidan om denna typ av deltagande observation baseras studien på arkivmaterial, intervjuer med uttolkare och deras klienter samt litteratur, dagspress och webbplatser. Fältarbetets omfattning får läsaren ingen insyn i eftersom denna uppgift inte redovisats. De metodiska övervägandena har handlat om empiriska prioriteringar och etiska bryderier. En prioritering är att välja tarot som en av många praktiker för att besvara frågan om vad som döljer sig bakom fenomenet new age. En annan prioritering är att studera hur professionella uttolkare använder tarotkorten, inte hur korten används i hemmiljö kanske på lek och allvar. En avgränsning är att inte ta med spådomar och tolkningar som sker på telefon i materialet.

Det etiska bryderi Gudmundsson nämner rör frågan om det försvarbara i att han som forskare tränger sig in i människors privatliv och sedan omvandlar sina intryck till text. Detta bryderi delar han säkert med

många. Det mer kontroversiella är att han av pragmatiska skäl valt att dölja sitt eget uppsåt för de tarotuttolkare, vars tjänster han köpt. Det som kan mildra en eventuell kontrovers kring kravet på s.k. informerat samtycke är att framställningen inte på någon punkt kan beskyllas för att vara ironisk eller raljerande, trots att Gudmundsson inte alltid delat sina informanternas trosföreställningar och upplevelser av new age.

Avhandlingen består av fem empiriska kapitel vid sidan om den prolog jag nyss refererat till, samt en inledning och en avslutning. Det första steget författaren tar för att försöka besvara frågan om vad som döljer sig bakom företeelsen och beteckningen new age är att anlägga ett historiskt perspektiv på den divinatoriska användningen av tarotkorten. I kapitel 1, med rubriken ”Tarot”, redogörs för kortens historia men också för hur konsten att spå i kort har förändrats över tid. Kortens ursprung är höljt i dunkel, men många tarotuttolkare lägger stor vikt vid kortens påstådda långa historia. Gudmundsson menar att historiseringen av korten görs för att legitimera användningen av dem, men alltså inte för att spå människors framtid. Från att kortuttolkare förr intresserade sig för att spå människors framtid är uttolkarna av tarotkort idag inriktade på att i första hand uttala sig om människors samtid. Därigenom framstår tarotuttolkarna mer som en slags familjerådgivare och terapeuter i dagens samhälle, dock med sin unika specialitet att vara synska, att kunna se både framåt och bakåt i tiden.

En mer allmän historisk problemställning gäller frågan om varför new age fick vind i seglen vid de två senaste sekelskiftena. Gudmundsson pekar på att båda sekelskiftena kan karaktäriseras som ett slags skiftet mellan gammalt och nytt. Vid sekelskiftet 1900 handlade det om en övergång från jordbruks- till industrisamhälle. Sekelskiftet 2000 beskrivs som en övergång från industri- till IT-samhälle. Vid båda dessa skiften har anhängare av new age avvisat samtida samhällsperspektiv som dystopier och förespråk utopin new age, vilken ska bygga på ”subjektivitet, andligt medvetande, fred och frihet” (s. 40).

Kapitel två handlar i likhet med det föregående om

korten och deras historia. Det är lite svårt att se varför texten har redigerats på det sätt som skett. Resonemanget om varför tarotkort och new age i allmänhet hade god jordmån vid de två senaste sekelskiftena kommer igen. Däremot är diskussionen om kortens motiv ny och kan relateras till kapitelrubriken "New age i färg och form". Kapitlet avslutas med en diskussion om den samhällskontext som omger tarot och new age. Gudmundsson pekar på att new age oftast har förklarats som ett resultat av människors identitetssökande i det postmoderna samhället. I detta perspektiv framstår new age som en representationskris. En annan tolkning är att new age skulle representera en reaktion mot 1980-talets individcenterade framgångsvisioner. Gudmundsson reserverar sig mot att ge något av dessa tolkningsperspektiv företräde.

Det begrepp han fastnar för är istället *kulturella reserver*, som myntats av antropologen Philip Carl Saltzman och utvecklats vidare av andra. Tanken är att varje samhälle rymmer olika sfärer som kan aktiveras när politiska, ekonomiska eller sociala förhållanden i samhället förändras. De kulturella reserverna kan verka utan att majoritetssamhället ens vet om det. Reserverna hålls vid liv genom litteratur, ritualer, subgrupper, s.k. operationell generalisering (som innebär att en rörelse saknar ledare men har givna praktiker och en bestämd ideologi) samt karaktäriseras av avvikande ideologier. Karakteriseringen av new age i termer av kulturella reserver beläggs med exempel och är i mina ögon övertygande.

Den del av kapitel 2 som går att associera till rubriken är en redogörelse för de två nu vanligaste tarotlekarna: Rider Waite Tarot och Thot Tarot. Den bildanalys som presenteras baseras på en granskning av det kort som ska symbolisera döden i de två lekarna. I den första leken tolkas bilden av döden med avseende på tre motnivåer. Uppdelningen av motiven i nivåer är ett sätt att frilägga olika perspektiv på döden i ett myller av motiv. En gemensam nämnare för dessa motiv i båda lekarna är att döden används som en metafor. Döden som motiv ska därför inte tolkas bokstavligt som döden, utan i förståelsen av en positiv förändring i livet. Vilken förändring korten associerar till verkar bero mer på dem som avläser korten än på korten i sig. Kortet tycks kunna fungera som en sorts grundackord som utövarna kan improvisera med. Flera tarotuttolkare som intervjuats gjorde likartade associationer till intervjuarens frågor. De talade gärna i resemetaforer, t.ex. om att packa om sin ryggsäck när något gammalt behövs förändras och såg i new age vägen till det nya.

Tredje kapitlet, "Tarot som berättelse", diskuterar tarottolkningens form och innehåll. Kapitlet är uppbyggt kring tre delar: tolkarens berättelse, ritualer och klienterna. Tarottolkningen beskrivs som en medveten och särskild situation som iscensätts med en markerad början, ett slut och ett förutbestämt budskap. Tarottolkningen artikuleras inte bara med hjälp av ord. Hit hör också rökelse, hanteringen av tarotkorten och andra kontextuella element som rummets utformning och deltagarnas agerande. En omständighet, som gör det möjligt för Gudmundsson att analysera seanserna som berättelser, är att tarottolkarna ofta har en kassettbandspelare på bordet och erbjuder klienterna en inspelning att ta med sig hem och lyssna på efteråt.

Analysen av "tarot som berättelse" har inspirerats av Paul Ricoeurs beskrivning av tre nivåer i berättelser: handlings-, aktant- och berättande nivå. "I tarottolkningen", skriver Gudmundsson, "görs handlingsnivån synlig i ritualerna, aktantnivån i deltagarnas handlande och berättandenivån i det talade ordet" (s. 65). Med denna uppdelning av nivåerna som åtföljs av kapitlets disposition i tre skilda avsnitt kan man missledas att tro att berättandets nivåer är separerade från varandra. Gudmundsson understryker att detta inte är fallet. Men poängen med referensen till Ricoeur är otvivelaktig. Analysen är tematisk och fokuserar tre vanliga teman i tarottolkningar: trosföreställningar, etik samt distinktionen frihet och universalism.

Det första temat aktualiseras genom att tarotuttolkarna försöker förmedla trosföreställningar, t.ex. tron på reinkarnation, som är central i new age. Gudmundsson tar hjälp av Sandra Stahls begrepp *low* respektive *high context*. Low context syftar här på sådant som inte är känt för klienten, medan high context är sådant som är känt. Med analysen av "talet" kring trosföreställningar vill Gudmundsson demonstrera uttolkarens strategiska tillvägagångssätt för att förmedla något som kan upplevas som väldigt främmande för klienterna.

Det andra temat, etik, visar sig också vara centralt eftersom tolkningarna av tarotkorten så ofta handlar om att ge råd om hur livet bör levas och förmedla "rätt" tro eller ideologi. Det tredje temat om frihet eller universalism bär på en paradox. Temat syftar dels på individens frihet att välja tro, dels om den universalism som förkunnas. Men slutsatsen är att de paradoxer som gärna sticker utomstående i ögonen, inte behöver utgöra problem för utövarna av tarot. De behöver inte ta ställning till motsägelser med tanke på att varje enskild individ har friheten att söka sin egen väg till självinsikt.

Som mycket annat i new age är ritualerna både föreskrivna och individuellt utformade, vilket Gudmundsson exemplifierar med hjälp av sina egna observationer. Läsaren får här ta del av hur klienten sätts i stämning rituellt för att kunna få kontakt med ett religiöst kosmos eller övernaturliga krafter. Klassificeringen av tarottolkning som en religiös akt motiveras med att utövarna hänvisar till övernaturliga krafter och att flera rituella element påminner om kyrkoritualer.

Kapitlet avslutas med en beskrivning av tarottolknings klienter. Oftast är dessa kvinnor och det som skiljer dem åt sinsemellan sägs vara graden av konsumtion. Vissa konsumerar tarot ofta, andra bara en gång. Men en viktigare skillnad förefaller deras ryggsäckar vara, för att använda den populära resemetaforen. Bara de som tror på något övernaturligt har enligt Gudmundsson förutsättningar att få ut något mer av en tarottolkning än att uppskatta en stunds uppmärksamhet. Gudmundsson gör också gällande att rollerna eller positioneringarna hos deltagarna är fasta. Uttolkaren är aktiv, frågar och berättar samt förmedlar och producerar. Klienten är däremot passiv, svarar, lyssnar, tar emot och konsumerar (s. 87). Men denna fixering av rollfördelningen får nog tas med en nypa salt. Det är knappast möjligt att tolkningsakten bara skulle innehålla en så utpräglad envägs kommunikation.

Fjärde kapitlet, ”Sökvägar”, diskuterar hur new age-utövare konstruerar sina föreställningsvärldar. Författaren tar åter avstamp i en diskussion om hur man ska förstå fenomenet new age. Han hittar inga riktigt träffande beskrivningar i litteraturen. Beskrivningen av vårt samhälle som ett upplevelsesamhälle finner han visserligen träffande för new age som sägs sträva efter upplevelser. Men han menar att detta perspektiv på samtiden ger en felaktig bild av historien. Inte heller Alberto Meluccis beskrivning av nya sociala rörelser verkar fungera. I förhållande till denna beskrivning saknar new age enligt Gudmundsson en viktig egenskap. Han hävdar nämligen att new age inte bygger på ett kollektivt beteende, som t.ex. nyreligiösa grupper gör. Han väljer istället att karaktärisera new age som en rörelse i bemärkelsen *rörlighet* och ett *kreativt fält*. Dessa termer har onekligen en positivare laddning än beskrivningen av new age som en exempellös eklekticism i ständig förändring.

Gudmundsson väljer att tala om konstruktioner av föreställningsvärldar och hänvisa till att en föreställningsvärld inte är en gång för alla given. Han menar att man får tänka sig att livsåskådningar till sin natur är

berättade eller existerar i andra framställningsformer som människor förhåller sig aktivt till. Jag tror det är så man får förstå att han funnit Charles Briggs och Richard Baumans problematisering av genrebegreppet i termer av intertextualitet användbar. En grundläggande tanke hos dessa två amerikanska folklorister är att genrer till sin natur är intertextuellt konstruerade i strategiska syften.

Den empiriska analysen baseras på intervjuer med ett par personer, en man och en kvinna, som ägnar sig åt new age. Dessa två personer får berätta om hur de kom i kontakt med new age och om sina trosuppfattningar. En väg för att synliggöra hur de konstruerar sina föreställningsvärldar är att analysera hur de närmar sig eller fjärrar sig intertextuellt från olika framställningar av ontologier eller fragment av olika tros- och tankesystem, som byggs samman till hållbara ontologier. En annan del av den empiriska analysen gäller verbaliseringsprocesser. Denna analys vill visa hur upplevelser blir till övertygelser och senare trosuppfattningar som förkunnas för andra. I princip handlar denna diskussion om förhållandet mellan upplevelser och berättande.

Ytterligare en transformationsprocess uppmärksammas i kapitlet. Denna gäller hur disparata religioner, filosofiska perspektiv och traditioner anpassas till new age och bildar trosmönster. Här tas tron på reinkarnation, vars anpassning beskrivs i termer av intertextualitet, som ett exempel. En annan diskussion gäller i vad mån fasta trosmönster kan förbindas med new age. Trots att new age förenas kring en idé om individens frihet att söka sig fram till tankesystem, menar Gudmundsson att man inte kan bortse från en viss likriktning bland dess aktiva utövare.

I det sista empiriska kapitlet, ”Talet och new age”, analyseras den debatt om new age som äger rum innanför och utanför rörelsen. Här konstateras för det första att det finns ett diskursivt utrymme i dagens samhälle för debatter om reinkarnation, auror, meditation och andra new age-teman, trots att dessa ifrågasätter dominerande uppfattningar om värdet av teknikens och ekonomins tillväxt eller ifrågasätter tilliten till och betydelsen av det kritiska tänkandet. Den massmediala debatten om new age betraktas som en spel mellan makt och motmakt i Foucaults mening. Debatten resulterar enligt Gudmundsson i en ömsesidig påverkan mellan dominerande och alternativa föreställningar om verkligheten. Ibland vinner alternativa ståndpunkter terräng, ibland makar de på sig i förhållande till dominerande diskursiva ordningar.

Den empiriska analysen baseras på en genomgång

av artiklar om new age i tre dagstidningar, Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Dagen. En iakttagelse är att new age-artiklar ofta har en enhetlig stil. De har gärna en lite personlig ton jämfört med annat nyhetsmaterial. I övrigt konstateras att skrivierna om new age är ganska förutsägbara. Massmediernas behandling av new age överraskar sällan eller skapar en vidare debatt. Ett undantag är möjligen tv-programmet Strip-tease, som i ett reportage avslöjat hur new age på sina håll har trängt in i näringsliv och arbetsmarknadsåtgärder. Detta inslag väckte debatt.

En annan empirisk granskning gäller new age i föreningslivet. Här granskas tre amerikanska tarotförenings webbsidor samt material från Svenska tarotförbundet. En iakttagelse är att dessa föreningar formerar sig i förhållande till debatten om new age utanför rörelsen. På webbsidorna framträder spelet mellan makt och motmakt och åtminstone i ”En new age-praktik disciplinerar sig”, anspelas på en parallell med andra äldre exempel på utopiska rörelser i samhället. Kapitlet avslutas med en diskussion om debattens centrala meningssmottagning kring religiös tilltro eller rationell tilltro. Här refererar Gudmundsson till flera stora tänkare på en gång i sin argumentation för att visa att new age befinner sig i skärningspunkten mellan flera fält, det vetenskapligt rationella, det alternativa och det religiösa. En poäng han vill göra är att diskursiva premisser diskuteras och synliggörs i denna skärningspunkt.

Till avhandlingens förtjänster hör kanske främst att den bidrar till kunskap om ett svårångat fenomen som new age och att avhandlingen är uppslagsrik. Till dess brister hör den vetenskapliga framställningen som delvis varit obehagligt att följa på grund av otydliga syftningar och ibland lite för lösligt använda termer och begrepp. Men man kan nog säga att Gudmundsson i god etnologisk anda har närmat sig sitt studieobjekt eklektiskt, dvs. som etnologer tenderar att göra, har han närmat sig sitt studieobjekt empiriskt och kombinerat flera olika perspektiv och teoretiska begrepp i analyserna. Det kreativa i ett sådant arbetssätt är kanske möjligheten att få nya insikter som överraskar. På ett teoretiskt plan handlar kreativiteten om att utforska hur perspektiv och begrepp som hör hemma i skilda tankebyggen talar till varandra eller inte talar till varandra. Jag skulle ha önskat mer av den sortens tankearbete i avhandlingen och menar att den skulle ha vunnit på koncentration.

Georg Drakos, Stockholm

Anna Maria Claesson: *Kinesernas vänner. En analys av missionens berättelse som ideologi och utopi*. Jönköpings läns museum, Jönköping 2001. 351 s., ill. English summary. ISBN 91-85692-43-3.

Denna avhandling handlar om hur bilder av andra platser, människor och förhållanden skapas genom berättelser. Den berättelse som står i centrum är den om missionen i Kina i slutet av 1800- och början av 1900-talet. Missionens berättelser är en tidigare inte särskilt uppmärksammas ”diskursiv praktik” som spridits vitt och haft stort inflytande på människors bild av Kina. I denna avhandling är det trakten kring Jönköping och dess missionsvänner som är den västerländska nod som är mottagare, brukare och medskapare av berättelsen.

Syftet är inte att skriva missionens historia i Kina eller Jönköping. Inte heller är det att förklara vad fenomen som telegraf, postväsende och ångbåtar betydde för missionen. Den utgår inte från individuella eller sociala motiv hos enskilda eller att ta reda på vad som ”verkligen hände” på missionsfälten. Syftet är istället att svara på frågan: Hur utformades och användes berättelsen om missionen i Kina för att åstadkomma och upprätthålla missionsvänskapets hängivenhet. Vad innefattar då begreppet hängivenhet? Claesson definierar det som att helt bortse från sig själv, kroppsligt och andligt, och göra sig själv till ett redskap för missionen. Hängivenhetens yttersta uttryck är martyrskapet.

Claesson är relativt sparsam med teoretiska utläggningar. Några begrepp förs in som vägledande för de analytiska resonemangen. Samtidigt ska betonas att de begrepp som presenteras verkligen används. Med inspiration i kunskapssociologen Ludwig Fleck vill författaren se missionsvänskapet som ett tankekollektiv med en utpräglad tankestil. En tankestil innebär en slags analytisk renodling av värderingar, normer och praktiker som rensar bort nyanser och motstridigheter. En logisk tematik kan plockas fram. Ett sådant tema var ”allianssinnet” som innebar att man försökte se det som förenar alla kristna, oavsett trosskiljaktigheter och samfundsgränser. En annan tankelinje var att stödja en yttre mission och att göra detta stöd handlingsinriktat genom att själv offra sig i kampen mot hedendomen. En tredje linje var trosmissionsidealet: att aldrig begära något direkt av människor utan av Gud genom bön. ”Tidens knapphet” och ”uppdragets betydenhet” var också viktiga tankelinjer.

Det logiska utfallet av dessa tre tankelinjer var en egen missionär. Och det var i Jönköpings Ynglingaför-